

RECUZITA MATERIALĂ A
RITURILOR POSTFUNERARE.
MODELĂRILE DIN ALUAT
REPERE SIMBOLICE

Drd. Florentina-Claudia BALAȘ

Resumen:

Los accesorios materiales de los rituales postfunerarios.
Modelaciones de levadura. Puntos simbólicos de referencia.

Según las creencias antiguas, el difunto continúa su vida en el otro mundo con las mismas necesidades como durante su vida terrestre. Para satisfacer estas necesidades se ofrecen dádivas (ofrendas) o limosna. En Oltenia se trata de las dádivas de luz, de vasos, de comida y bebida.

El pan de difuntos (la oblada) para los banquetes funerarios son trenzados y adornados por diversos motivos ornamentales. Los panes de difuntos son preparados por ciertas personas, de costumbre mujeres viejas que conocen las costumbres y saben como se preparan. Se debe respetar su forma, significado y destino.

PALABRAS CLAVE: trigo, pan ritual de difuntos (oblada), ofrendas, ritos postfunerarios.

Alimentele alcătuiesc un important capitol al devenirii umane. Alimentația constituie o condiție fundamentală a existenței. În diferitele ei ipostaze, oferă imaginea relației ce se stabilește la nivelul mentalului popular, între cultură și natură. În acest sens, alimentul odată deposedat de valoarea nutritivă capătă în imaginarul tradițional o proiecție¹ corespunzătoare semnificației pe care omul i-o acordă. În calitatea lui de emițător – receptor, omul uzitează de un cod culinar și unul comportamental pe care încearcă să le armonizeze. În genere, aceste coduri sunt cunoscute de toți membrii comunității. Spunem „în genere” pentru că sunt nenumărate situațiile în care acele „chei” ale codurilor alimentare și comportamentale au

¹ În psihologia contemporană, prin „proiecție” se definește orice interpretare pe care intelectul nostru o dă fiecărui semn perceput.

fost uitate, explicațiile fiind reduse la formulele simpliste „așa se spune”, „așa se face”.

Hrana odată pregătită devine un fapt de cultură [C. Levi-Strauss, 1995, p. 407] cu profunde semnificații culturale, etnice, morale și sociale proprii unei comunități.

GRÂUL, ISTORIE A VIETII ȘI A MORȚII

În cultura universală întâlnim o adevărată mitologie agrară cu zeități consacrate, a căror sărbătorire vine să confirme caracterul lor agrar. Grecii au cultivat grâul și aveau un adevărat cult al pâinii, celebrat la sfârșitul lunii septembrie. Romanii au făcut din coptul pâinii o adevărată artă – ars pistorica. De această sintagmă putem lega denumirea obiectului cu care se „stampilează” pâinea, pistornic / pistolnic.

Creștinismul a asimilat unele simboluri alimentare care vor deveni elemente de bază ale ritualurilor. Pâinea, vinul și uleiul au rol de alimente sacre, fiind prin excelență imagine și vehicol al miracolului euharistic.

În Evul Mediu european ierarhia pâinii reflecta ierarhia socială. Pâinea albă era rezervată celor bogați, pâinea semi-albă păturii mijlocii iar pâinea „neagră” era destinată celor defavorizați. Triada grâu - făină - pâine avea să domine istoria Europei în acea perioadă. Preocuparea principală a orașelor, a satelor, a țăranilor și a negustorilor deopotrivă era această traidă. Pentru toți, în egală măsură, a trăi însemna „a mânca o pâine”.

Pâinea are și ample semnificații cultice, religioase, în istoria omenirii. Religia dominantă a Europei, Creștinismul, a recunoscut două forme de pâine rituală: sfânta euharistie și pâinea binecuvântată, sau așa – numita pâine sfințită. Există mai multe feluri de pâine sfințită, ce sunt consumate în circumstanțe diferite, în funcție de semnificația ritualului, de transformările ritualului serviciului religios. Pâinea reprezintă unul din obiectele ce se sfințesc în cadrul cultului diverșilor sfinți. Pornind de la acest simbol alimentar, în cadrul creștinismului are loc separarea dintre catolicism, ce are la bază pâinea nefermentată, azima, și ortodoxism, unde, în cadrul euharistiei se folosește pâinea dospită sau pâinea „crescută”. Încă din secolul al IV-lea î. Hr. În mediile creștine s-a consolidat tradiția ca după fiecare serviciu religios, și în special duminica, să se ofere pentru acasă pâine euharistică. Se consideră că această pâine sfințită posedă puteri miraculoase, ocrotind pe cei ce o consumă de pericole.

Mentalul tradițional este încărcat cu semnificații și gesturi în care se cristalizează un mod de viață și o viziune asupra lumii și a universului. Astfel, existența omului este concepută ca o trecere în care parcurge mai multe etape sau „praguri”. Grâul reprezintă elementul care însoțește viața

omului în marile treceri. Drumul grâului sau al bobului de grâu, iar apoi metamorfozarea lui în pâine sau colac parcurge un întreg proces tehnologic și spiritual.

Grâul, în ipostaza spicului sau a bobului de grâu este simbol al hranei și al nemuririi și este prezent în cadrul diferitelor mistere și ceremonii agrare, el prefigurează moartea și învierea simbolică (misterele Eleusis, închinare zeității agrare Demeter). Folosirea grâului fiert, sub formă de colivă în riturile de înmormântare semnifică renașterea la toate nivelurile vieții. Grâului i se atribuie o origine divină. La români grâul este prezent într-o formă sau alta în toate obiceiurile de peste an în care el reprezintă, fie un mijloc de stimulare a fertilității, fie un scop al actelor de magie agrară (ritualuri agrare).

Sacralitatea grâului la români este reprezentată de imaginea „grâului cristoforic” care pentru Blaga, este însăși imaginea transcendenței care coboară pe pământ (în terminologia blagiană grâul este semnul sofianismului poporului român). Grăuntele de grâu este unul din simbolurile vegetale ale lui Iisus Hristos: „dacă te uiți atent la bobul de grâu vezi în el chipul lui Iisus”, spune o vorbă din bătrâni, așadar moartea și viața spirituală se găsesc încapsulate în simplitatea unui bob de grâu.

Pâinea reprezintă devenirea sau transformarea tehnologică și spirituală a grâului. Este simbol al hranei esențiale pentru om dar și aliment spiritual reprezentând hrana spiritual cotidiană: „pâinea noastră cea de toate zilele”, este simbol al lui Iisus Hristos: „eu sunt pâinea vieților” (Ioan, 6: 35). În taina euharistiei pâinea și vinul se transformă în trupul și sângele lui Iisus prin care creștinul se împărtășește.

Cultura tradițională românească asociază ciclul de existență al grâului (semănat, încolțire, recoltare, secerat, făină) cu cel al omului (nașterea, botezul, căsătoria și moartea). În acest sens, Ion Ghinoiu afirmă: „conform gândirii magice, spiritul grâului locuiește în corpul plantei mamă până când aceasta face sămânță, se usucă și moare, după care se retrage în adăpostul impenetrabil al noii semințe devenind, prin generații succesive, nemuritor. Dar avatarurile spiritului grâului care încolțește (se naște), crește și se înmulțește continuă nu numai în sămânța (înhumată), ci și în sămânța măcinată, transformată apoi în alimentul sacru (pâinea, colacul) și în final, însuflețită printr-un rit de incinerare, coacerea în cuptor, sub țest, pe vatră. Prin comparație cu viața omului, ciclul plantei este *lumea de aici*, spiritul grâului viu, ciclul seminței, de la sămânța recoltată la sămânța semănată, și *lumea de dincolo*, a grâului mort. Precum omul, spiritul grâului are preexistență, existență și postexistență” [I. Ghinoiu, 1999, p. 48]. Acest paralelism simbolic este ilustrat de Ghinoiu schematic, omul parcurgând

următoarele stadii sau *praguri de trecere*: concepția - întemeierea casei copilului (prag de trecere); viața sufletului în pantecele (mornântul) matern (preexistență); nașterea copilului (prag de trecere); ciclul vieții: de la naștere la moarte (existență); moartea omului (prag de trecere); ciclul morții: drumul mitic spre împărăția divină (postexistență). Grâul, de asemenea parcurge următoarele *praguri de trecere* sau existențe: semințul (prag de trecere); viața seminței de grâu în pantecele pământului (preexistență); încolțitul sau nașterea plantei (prag de trecere); ciclul plantei: de la sămânța încolțită la sămânța recoltată (existență); seceratul sau moartea grâului (prag de trecere); ciclul seminței: de la sămânța recoltată la sămânța semănată (postexistență).

Devenirea seminței de grâu până ajunge pâine sau colac, alimente care deseori au nume de sfinți (Crăciun, Arhangheli, Sfinți, Sfințișori) parcurge un drum cu valențe spiritual dar și tehnologice. Grâul prin spargerea *casei locuite*, prin înlăturarea tegumentului și zdrobirea violentă a bobului în particule mărunte în piuă, la râșniță sau moară, este eliberat de spirit.

În pregătirea pâinii din aluat se exprimă ideologic nemurirea sufletului la fel ca și în cazul colacului: *existența* este simbolizată de sămânța de grâu; pragul de trecere - pisarea, râșnițarea sau măcinarea seminței; *postexistența* prin: 1. adăugarea apei și obținerea aluatului; 2. frământatul și dospitul aluatului; 3. modelarea chipului (adesea formă circulară sau împletită cu nume de sfinți); prag de trecere: arderea sau coacerea în cuptor – însuflețirea colacului; *preexistența*: colacul animat cu viață; prag de trecere: pomană – mâncatul sacramental. Semnificația grâului, a pâinii sau a colacului (fie de nuntă, botez, de praznic sau de pomană) este diversă și plină de încărcătură spirituală. Pâinea și sarea sunt, de altfel, elementele tradiționale de întâmpinare a celui alt, a străinului „alterus” care devine, prin prezență, martor și membru temporar al comunității respective. În comunitățile rurale pâinea pe lângă valoarea ei de aliment de bază, însoțește marile treceri ale omului: nașterea (colacul ursitoarelor pentru bun augur), nunta (colacul miresei – simbol al belșugului, al fertilității și norocului) și moartea (colacul pentru pomană care facilitează trecerea spre viața de dincolo).

Parte componentă a recuzitei rituale, cerealele, roade ale pământului, cu simbolismul legat, în esență, de natură și de forța ei de regenerare, stau la baza unor direcții frazeologice profund marcate de statutul acestor alimente în conștiința colectivă. Dat fiind rolul alimentației în activitatea cotidiană și cea ritualică a individului, este firesc ca reprezentarea sa în limbă să fie foarte importantă.

Un fapt foarte interesant în frazeologia românească este acela că grâul, deși omniprezent în credințele populare („spiritul grâului” [J.G. Frazer, 1980, p. 260] fiind esențial în stimularea magică a creșterii plantelor prin rituri calendaristice (*Plugușorul, Buhaiul, Drăgaicele, Cununa* etc.)), nu beneficiază de o frazeologie foarte bogată. Grâul este imagine a rodniceii și, prin aceasta, devine simbol al valorii în structuri precum: *nu e grâu fără neghină* („nu e nici un lucru perfect, fără cusur”), *când se culcă grâul se scoală stăpânul* („când grâul se culcă pe holde este semn că spicul e plin și stăpânul lanului se va îmbogăți”. O expresie care conservă caracterul ritualic al acestei cereale este *a fi cu grâul în gură*, „a fi gata să moară” [I. Zanne, 1895-1912, p. 190], evocându-se concepțiile despre viață și moarte specifice popoarelor de agricultori, concepții care se regăsesc și în textele biblice și a căror materializare rituală este coliva.

În schimb, alimentul gătit, pâinea, în diferitele sale forme ritualice, dovedește o frazeologie bogată. Alcătuirile frazeologice ale acestui cuvânt pendulează, ca atmosferă, între polii vieții afective [G. Tohăneanu & T. Bulza, 1976, p. 112]. Pe de o parte, ilustrează obiectul unei posibile autorități în *a avea* (sau *a ține, a fi cu*) *pâinea și cuțitul (în mână)* sau *a pune mâna pe pâine și pe cuțit*, „a avea la îndemână toate mijloacele, toată puterea”, pe de altă parte, marchează eșecul în asumarea existenței prin lipsa de valorificare a resurselor, *a mânca pâinea degeaba*, „a trăi fără folos”.

În conștiința populară românească, pâinea pe care o atinge cineva reprezintă soarta, puterea și norocul lui. De aceea, dacă de la gură îți cădeau fărâməturi de pâine, era un semn prevestitor de nenorocire [A. Gorovei & G.F. Ciaușanu, 2000, p. 220]. De asemenea, ultima bucată, numită „bucățica norocului”, „bucățica puterii”, concentrează în gândirea populară o putere magică de influențare a vieții omului [O. Văduva, 1996, p. 67]. Așadar, expresia *a lua (cuiva) pâinea de la gură*, cu sensul de „a lipsi (pe cineva) de posibilitatea de a-și câștiga existența”, conservă în ea dramatismul surpării unui destin, al deposedării de puterile vitale. În aceeași măsură, *a mânca pâinea și sarea cuiva*, „a se hrăni la masa cuiva, a se bucura de ospitalitatea cuiva”, sau *a mânca pâine și sare dintr-un (sau, rar, pe un) taler (cu cineva)*, „a trăi împreună”, sunt sinonime cu a primi din norocul cuiva, a împărți destinul cu cineva. Acest fapt este demonstrat și de ritualurile de înfrățire ale românilor în cadrul cărora protagoniștii jură pe pâine și pe sare [P. Caraman, 1995, p. 212]. În contemporaneitate valoarea simbolică a acestui aliment se conservă. A fi dat afară dintr-o slujbă reprezintă pentru conștiința colectivă *a-și pierde pâinea*, adică a pierde sursa fundamentală a vieții. În acest context, compararea omului bun cu pâinea, *a fi bun ca pâinea (caldă)* (sau

pâinea cea de grâu, pâinea lui Dumnezeu), se constituie în apelativul cel mai potrivit.

Dacă pâinea prezintă atât o ipostază cotidiană cât și una rituală, *colacul* dovedește o conotație marcat rituală, așezându-se în aceeași axiologie pozitivă a pâinii [O. Văduva, 1996]. În tradiția românească, colacul e simbol al fertilității și preparat ritual strâns legat de cultul morților [I. Evseev, 1998, p. 91]. Ofrandă, colacul este, inevitabil, prilej de bucurie. Expresii precum *așa colac*, „ce noroc!” sau *a umbla* (sau *a aștepta*) *după colaci calzi*, „a umbla după lucruri bune și plăcute venite de-a gata”, ilustrează tranziția sensului dinspre sobrietatea darului ritualic spre facilul propovăduit de profitul fără efort. Ipostaza acestui aliment, întru totul căzută în profan, e ilustrată de expresiile: *a trecut baba cu colacii* sau *i-a mâncat cioara colacul*, „se spune persoanelor care au pierdut o ocazie”, *pe la noi umblă câinii cu colaci în coadă*, „e belșug mare”), *cum e sfântul și colacul*, „darul e pe măsura persoanei”. Urme ale vocației rituale a acestui aliment se păstrează în structurile *să dai colacul zilei (turta) c-ai scăpat*, „să mulțumești c-ai scăpat”, *dă-i colac și lumânare!*, „renunță!”, *nu i s-au prins colacii*, „nu i-a mers, nu i-a reușit”. Marcarea rituală cea mai pregnantă se înregistrează la nivelul frazeologismului *colac peste pupăză*: „se zice când cineva nu este mulțumit cu ce a primit, ci mai vrea, ori când peste un necaz sau o nenorocire mai vine alta”. Suntem de acord cu descifrarea oferită de Stelian Dumistrăcel, care, pe baza a diferite izvoare, a ajuns la concluzia că expresia evocă situația neobișnuită în care o nenorocire, o înmormântare (reprezentată prin colac) vine peste cineva care a avut înainte o mare grijă, o nuntă (simbolizată printr-o împletitura din aluat, pupăza) [S. Dumistrăcel, 2001, p. 344-347].

PÂINEA CONSACRATĂ. COLACUL

Pâinea implică un adevărat proces de prelucrare pe fondul căruia s-a produs o întrepătrundere a riturilor agrare cu cele ale morților. Obiceiuri ce țin de cultul grâului și al pâinii se armonizează cu cele din ciclul vieții. Cultul grâului și al pâinii, unul din cultele păgâne, nu a fost desființat de creștinism, ci a fost valorificat în virtuțile sale creștine. Astfel a apărut colacul, mesager consacrat între orizontul lumii „de dincolo” și cel al vieții cotidiene. Colacul este potențat ca aliment dar și ca ofrandă mai ales în cultul morților.

Conform tradiției, a face pâine este o activitate ce comportă o anumită ritualistică din care nu lipsesc actele obligatorii și interdicțiile. Cernutul, frământatul și coptul sunt activități exclusiv feminine, secvențele obligatorii de preparare a pâinii având un evident caracter ritual. Pâinea poate fi

frământată și pusă în cuptor numai de o femeie „curată”. O zi bună pentru copt pâinea era considerată vinerca, zi respectată și în prezent în unele localități din Oltenia. Cernutul se făcea dimineața, în zori, pe nemâncate, în tăcere și coca se plămădea cu apă neîncepută. Atât frământatul cât și băgatul pâinii în cuptor se făcea cu mâna dreaptă. Frământatul cu mâna dreaptă era considerat benefic, spornic și în numele Domnului. O explicație asemănătoare o pot avea și versurile dintr-un bocet din Gorj: „Dar tu să-mi apuci / Către mâna dreaptă, / Că-i calea curată / Cu boi albi arată / Cu grâu semănată.” [C. Brăiloiu, 1936].

Aici este vorba de conotația „drumului de dreapta” care conduce sufletul celui răposat spre odihna veșnică.

Pâinea rituală (bradoși, bolindeți, căpețele, colaci) era investită cu puterea de a risipi nenorocirile, în cultul morților este ofranda care previne întoarcerea morților sub formă de strigoi. Obiectele folosite la prepararea pâinii (căpisterea/covata, lopata, cuptorul) erau considerate a fi ele însele încărcate cu puteri magice. Modul tradițional de preparare a pâinii includea numai vase și unelte din lemn, exsistînd interdicția de a atinge aluatul cu unelte din fier. Această interdicție se explică prin faptul că munca fierarilor căpăta un caracter demoniac [M. Eliade, 1997, p. 366], metalele, prin magia lor negativă profanau puritatea simbolică a aluatului lucru ce ar fi influențat întreaga viață a individului.

Pâinea și grâul, în ritualul funerar și postfunerar, prin funcționalitatea lor simbolică încetează să mai acționeze în sensul vieții. Asigurarea odihnei veșnice, parcurgerea tuturor vâmlor fără ca sufletul să aibă de suferit nu se poate asigura fără grâu și pâine.

Conform tradiției, sufletul celui decedat are nevoie de o călăuză și de practici călăuzitoare care să-i asigure „drumul la dreapta”, fiind lipsit de protecție și amenințat din toate părțile după părăsirea trupului în care a sălășluit. Pentru a ajunge în „lumea de dincolo” sunt necesare practici ceremoniale. Se crede că și după deces sufletul este capabil să vadă și să sancționeze atitudinile nedemne ale urmașilor. În virtutea acestei credințe se practică o mulțime de obiceiuri din desfășurarea cărora nu lipsesc pâinea și grâul. „În sicriu se pune colac sau pâine, grâu și țărână, ca sa nu-i pară rău mortului după munca lui și să ia cu el sporul”. Teamă de celor rămași de a nu se întoarce mortul întruchipat în strigoi, de anu lua cu el sporul casei și chiar de a nu mai deceda și alți membri ai familiei justifică practicile de îmbunare a spiritelor. Dar și obiceiul de a arunca în urma mortului boabe de grâu.

În unele zone ale Olteniei se obișnuiește să se facă un pom al mortului. „Pomul de la mort se face dintr-o ramură împodobită cu fructe

coapte sau uscate și cu colaci din făină de grâu. Se face pom, noi îi zicem pomiosor, se face și atunci cand moare omul dar și la pomeni”². Cel mai adesea, rolul fructelor și al colacilor ține strict de funcția lor de alimente pentru suflet în timpul călătoriei prin vămile văzduhului. Pornind de la acest considerent putem aprecia că în ritul funerar și postfunerar se manifestă o grijă deosebită pentru asigurarea hranei mortului sau sufletului acestuia pentru încă patruzeci de zile, dar mai ales în primele zile de la deces. Bucata de pâine, pusă afară, lângă fereasta casei, timp de patruzeci de zile după ce a decedat acolo cineva ne apare cu menirea de a întreține încă legătura materială cu sufletul răposatului până ce acesta va trece de vămile văzduhului.

„Când pleacă la groapă cu mortul, se cheamă un copil și i se dă peste prag o strachină cu făină, să aibă mortu’ pe lumea ailaltă”³.

Colacul nu lipsește nici din secvențele ceremoniale ale slobozirii apelor. Ritualul căratului apelor se încheie cu o recompensă materială pentru fata care a cărat apa mortului. Ei i se dau „cana, lumânarea și colacul sau pâinea”⁴. Și în acest ritual colacul (pâinea) are rol de aliment pentru celui mort. După cum se poate observa din cele expuse de noi până acum, în zona Olteniei, în cadrul ritualului funerar și postfunerar o atenție deosebită se acordă colacilor. Fantezia creatoare a locuitorilor zonei se împletește cu unele concepții arhaice.

Colacul este unul dintre obiectele rituale cel mai bine marcate simbolic. Este obiect al sacrificiului ritual, o ofrandă rituală adusă în numele unei posibile renașteri, în cazul nostru al învierii. În strânsă legătură cu simbolismul colacului stă și gestul ritual al aprinderii focului în cuptor pentru coacerea colacilor, acțiune cu valențe magico – simbolice ale renovării, repetării Cosmogoniei. La moartea unui individ se produce un dezechilibru care trebuie reinstaurat. Acest dezechilibru îl putem lega de relația necopt – copt ce devine identică cu cea de dezechilibru – echilibru. Acțiunea de coacere a aluatului poate fi asemănată cu renașterea Soarelui, cuptorul reprezentând în toate culturile matricea feminină. În acest context considerăm că putem aduce în discuție și problema legată de coacerea colacilor din aluat dospit, care simbolizează, credem noi, o altă relație, anume cea dintre creștere – descreștere și depășirea unui stadiu primar și trecerea la un nivel superior. Dospirea este un simbol al devenirii care permite transformarea, trecerea dintr-o stare în altă stare așa cum moartea transformă omul în spirit.

² Informator: Elena Mustățea (n. 1955), Desa (Dolj), 2011.

³ Informator: Elisaveta Stănică (n. 1936), Desa (Dolj), 2011.

⁴ Informator: Cecilia Chilom, (n. 1945), Cetate (Dolj), 2011.

Colacii întrebuițati la mesele rituale și la slujbele funebre sunt împlețiți și împodobiiți cu diferite motive ornamentale. Colacii sunt făcuți de anumite persoane, de obicei femei în vârstă, care știu „rânduiala” obiceiurilor, știu cum și în ce condiții se fac colacii. Trebuie respectată forma, semnificația și menirea lor. Majoritatea colacilor au formă rotundă sau ovală. Din aluat li se adaugă fiecăruia anumite elemente: cruci, brăie împletite, „mâini”, „aripi”, „bubureți”, etc.. toate aceste „accesorii” au rolul de a individualiza personajul pe care îl reprezintă. Pentru pomana de înmormântare și parastasele fiecărui mort se fac anumiți colaci: bolindeții sunt colaci mici, în număr de nouă, care se ung cu miere de albine sau cu zahăr și se dau de pomană calzi atunci când se coc și ceilalți colaci. Cei care primesc acești colindeți sunt de regulă copiii. În județele Olt și Dolj li se spune bolindeți dar în alte localități din Oltenia li se spune moșurei sau colindeți.

Sâmbicioarele sunt nouă colaci mici, ca niște chifle, ce se dau de pomană celor care au lucrat sicriul și stâlpul. „Se dau pe capacul tronului”⁵. „Colacul uităților” sau „Uitata” este un colac ceva mai mare decât bolindeții și sâmbicioarele, care se dă de pomană pentru toți „morții mai de dinainte pe care i-au uitat toți și nu mai sunt știuți da trebuie să le dai și lor de pomană”⁶. Pomneții se coc în număr de 44 și se împart în biserică, în timpul slujbei de înmormântare, împreună cu o lumină și o pomneată. „Înainte se da o bucată de pânză albă din care se putea face un guler, da’ acu se dau batiste și se leagă un ban”⁷. În Oltenia se mai fac colacul mare al mortului, prescurea mortului, „colacul lui Dumnezeu”, al lui Iisus Hristos, colacul Maicii Precista sau colacul Maicii Domnului, „i se mai zice la acesta și colacul Precistii”⁸, Colacul Sfântului Arhanghel, i se zice și „Arhanghelul”⁹. „Se fac mulți colaci, colacul Punții Raiului, noi îi zicem „Puntea Raiului”, colacul Câmpului cu dor de i se mai zice „Câmpu cu dor”¹⁰. Pentru pomana de țărână se coace „colacul de țărână” și „prescurea de țărână”¹¹.

Împrejurările în care reprezentările din cocă erau investite de colectivitatea tradițională cu anumite funcții oferă posibilitatea grupării acestora în trei mari categorii: sociale, festive și rituale. Funcția socială poate fi identificată în majoritatea obiceiurilor, redând concret

⁵ Informator: Ioana Glăvan (n. 1938), Salcia (Dolj), 2009.

⁶ Informator: Păuna Naicu (n. 1932), Brebeni (Olt), 2009.

⁷ Informator: Gheorghiza Militaru (n. 1925), Ipotești (Olt), 2009.

⁸ Informator: Florea Bughiu (n. 1919), Șerbănești (Olt), 2009.

⁹ Informator: Maria Cocci (n. 1930), Movileni (Olt), 2009.

¹⁰ Informator: Ioana Vladu (n. 1938), Vădăstrița (Olt), 2009.

¹¹ Informator: Maria Prodan (n. 1930), Vișina Veche (Olt), 2009.

complexitatea în cadrul unității de ansamblu a unor aspecte spirituale ale vieții poporului.

Prezența colacilor în obiceiurile tradiționale de înmormântare era indispensabilă. Modelați în multiple forme colacii erau atribuite însoțitoare ale tuturor riturilor de trecere fiind împărțiți celor prezenți în momente bine precizate ale ceremoniei. Fiecare formă ornamentată diferit avea o destinație prestabilită corespunzătoare raporturilor sociale existente între familie și cei cărora le erau oferite respectivele pâinișoare. Ca urmare colacii care rămân la biserică sunt mari și mai deosebit ornamentați, oferirea lor are loc în contextul unui ritual magico-religios, dar în fapt ei fac parte din sistemul schimburilor de daruri între membrii unei grupări sociale primind semnificații sociale.

Pentru sacralizarea actului preparării acestor colaci, tradiția a instituționalizat existența „căpătăresei” (prescurăresei), o femeie curată, deci bătrână, supusă în prealabil uni ritual religios, singura indicată să prepare colacii pentru înmormântare. Ornamentarea colacului îi conferă o funcție festivă, subliniind prin prezența lui atmosfera de sărbătoare în anumite ocazii. Forma și ornamentele erau realizate prin transpunerea în limbajul formalizat al simbolurilor unor vechi credințe. În acest fel decorarea pâinii făcea parte din ritualul pregătirilor iar consumarea și dăruirea ei puncta festiv momentele principale ale sărbătorii sau ceremonialului. Funcția festivă a colacilor de mireasă eate subliniată de o simbolistică bogată în semnificații. Motivul caracteristic al colacilor de nuntă era împletitura decorată cu păsări și flori din aluat și crenguțe de busuioc proaspăt.

Funcția rituală a pâinii este legată de rituri și credințe demult uitate. Existența neîndoielnică a unor primare funcții rituale a pâinii ornamentale în obiceiurile tradiționale este susținută de ideea îndeobște cunoscută a înlocuirii treptate a sacrificiului uman închinat vechilor zei ai antichității, prin sacrificii animaliere și apoi simbolice între care pâinea ocupa un loc de prim ordin.

Multe din semnificațiile magico-rituale ale pâinii în cadrul acestor obiceiuri au persistat în timp coexistând paralel cu altele noi sau subsumându-se acestora. Deși puterea de conservare a tradiției le-a ocrotit de la o dispariție totală, contribuția mereu înnoitoare a generațiilor care s-au succedat a dus la simplificarea lor și adăugarea pe parcurs a unor semnificații de altă natură, corespunzătoare transformării continue a mentalității populare. Deși colacii nu se mai prepară în casă, formele vechilor produse se mai păstrează încă, ele fiind comandate la unități de panificație, sau se cumpără din comerț chifle și colăcei pentru înmormântare, ori covrigi pentru sărbătorile Crăciunului. În acest fel funcțiile rituale integrate în procesul de preparare se pierd, rămânând cele sociale și festive.

PANIORNAMENTICA

Tradiția pâinii sfințite se leagă de o simbolică rituală specifică. Pâinea va purta diferite simboluri: cercul, crucea, pasărea, șarpele, funia, oul, arborele vieții, simboluri solare. Semnele de pe pâinea rituală se obțin prin aplicarea pistronicului, obiect sculptat în lemn de esență tare.

Termenul *colac*, împrumutat de la slavii din sudul Dunării, denotă în panificație, așa cum am precizat până acum, produsele destinate dăruirii în amintirea celor decedați. Colacii se modelează fie în formă de cerc, goi la mijloc, fie în formă de disc, rotunzi și plini, fie combinând inelul cu umplutura.

Cercul este forma păstrată cu cea mai mare frecvență în modelările din aluat. Imagine simbolică arhetipală, „cercul este înzestrat cu puterea de a apăra, căci simbolic semnifică veșnicia” [P. Evdochimov, 1992, p. 125]. Cercul îl regăsim ca formă a colacilor în tradiția românească. În antropologia modernă s-au scris numeroase studii pe tema simbolismului cercului și a forței lui magice de apărare, considerat unul din cele patru simboluri fundamentale universale [J. Chevalier & A. Gheerbrant, 1994, p. 295]. El apare perfect, fără început și fără sfârșit, fără variație. Cercul simbolizează timpul, spațiul cerul. Cercul este „simbolul geometric care exprimă cel mai bine universul, infinitul, eternul, absolutul” [S. Boncompagni, 2004, p. 166].

Fără îndoială că dintre semnele și simbolurile născocite de locuitorii străvechi ai meleagurilor carpato-dunărene, spirala a fost printre primele apărute și totodată cel mai important simbol sacru, fapt ce i-a asigurat o existență multimilenară. Chiar dacă în decursul celor peste 8 milenii de existență continuă dovedită și, anterior acestora, de alte 9 milenii de prezență presupusă, simbolistica spiralei a suferit unele modificări, ea a rămas totuși simbolul principal pentru zeitatea supremă. Evident, odată cu creștinismul, simbolul sacru desăvârșit devine crucea Mântuitorului, iar spirala, prin sincretism, rămâne simbolul călătoriei spre lumea de dincolo, materializată la români prin lumânarea mortului și sinonimele acesteia: toiagul, statu, privighetoarea sau lumina, toate denumiri pentru o lumânare specială rulată în plan-spiral menită să slujească celui decedat în ritualul de trecere spre lumea de dincolo [I. Ghinoiu, 1999, p. 167].

Modelarea unor colaci sub formă de spirală sau funie răsucită își are originea în strânsa relație dintre sfera fecundității și sfera morții. Spirala reprezintă o linie a vieții, fiind percepută ca o reprezentare a unui parcurs individual, și totodată triumful vieții asupra morții. Analizând din această perspectivă acest simbol, putem spune sensul închis în pâinile rituale al

spiralei duble sau al literei „S” este acela că orice moarte anunță o naștere, pentru că orice naștere derivă dintr-o moarte, iar ciclul vieții umane este închis în ciclul natural al morții – renașterii.

Pe colacii folosiți în ritualul funerar și postfunerar un loc central ocupă svastica. Există o literatură bogată despre svastică, deoarece reprezintă unul dintre cele mai vechi simboluri. Cu toate acestea, de foarte puține ori s-a făcut referire la prezența svasticii în cultul morților. Nicolae Densușianu menționează, în lucrarea sa *Dacia preistorică*, alături de cerc sau discul solar, de crucea Sfântului Andrei și semnul „misterios, însă favorabil” al svasticii. Marele istoric consideră svastica ca fiind un simbol al divinității supreme a pelasgilor, al lui Jupiter Tonans, „reprezentând fulgerul sau peste tot lumina, viața, sănătatea și averea”. Svastica reprezintă grafic planeta Venus, simbol principal în cultul morților la vlahi. Pe unii colaci care se modelează în zona de sud a Olteniei, svastica ocupa locul central, având rolul de călăuză și lumină pentru cel care a murit. Bătrânele care mai știu a modela colacii își explică acest semn al svasticii, cu cele patru elemente ale ei, pe care ele îl folosesc ca fiind un semn bărbătesc. Nu este nici lumină, nici ghid, ci paznic al mesei celui plecat.

Astfel, luminat cu lumina svasticii de pe colaci cel mort „vede” îmlinindu-se cel mai vechi vis pe care omul îl are, acela de a fi nemuritor și de a trăi etern în rai.

Pasărea un alt simbol realizat din aluat este circumscris fondului arhaic de credințe conform cărora, după moarte, sufletul se transformă în pasăre [G. Pavelescu, 1942]. De asemenea, pasărea este un advuvant al sufletului în lumea „de dincolo”. Pasărea simbolizează totodată legătura dintre cer și pământ, dintre om și divinitate. În acest cadru ideatic putem îngloba și imaginea păsării realizată din aluat, cu unele referințe concrete: cuc, pupăză. Cucul reprezintă unul din cele mai importante simboluri în *mito - folclorul românesc*. El este prezent în *riturile agrare, în cultul strămoșilor*. Este simbolul singurătății, al dispariției, al destinului frânt. Acest simbol este prezent în *riturile funerare, prevestind moartea*.

În grafica aluaturilor folosite în *riturile funerare și postfunerare* s-au menținut semnele solare. Nu lipsesc nici semnele primare, din care au derivate toate celelalte. Un exemplu ar fi repetarea cifrei opt, raportată la conceptual fundamental de echilibru cosmic.

O altă imagine cu valoare simbolică este cea a omului, omul fiind considerat în *culturile străvechi* o sinteză a lumii, un model emblematic al universului, un microcosmos, imaginea sa semnificând un rezumat simbolic al vieții. Partea corpului bine reprezentată în simbolistică este mâna. În Oltenia, ea apare modelată în aluat și așezată în pomul mortului [R. Vulcănescu, 1985, p. 485].

Se crede că cel care a murit fără lumânare nu poate deschide ușa raiului fără cheia pe care o primește la pomană. Secretul facerii pâinii este transmis din generație în generație, iar bătrânele respectă cu sfințenie tradiția preluată de la mamele lor. Așa se explică de ce colacul numit Cheia Raiului seamănă cu vechile chei de la porțile de lemn ale caselor de munte. Importantă pentru a proba vechimea acestei pâini este și partea de jos a „cheii”, care are formă elipsoidală și este împărțită în șapte zone, trimitere clară la cele șapte ceruri din credința românească. Sub formă de pasăre, sufletul are de trecut prin șapte ceruri, care sunt tot mai greu de străpuns și are de plătit vama la poarta fiecărui cer.

*

Prezența pâinii ornamentate, *colacul*, în riturile funerare este indispensabilă, indiferent că îl întâlnim sub formă rotundă, pe care este redată imaginea crucii, amintind simbolul soarelui ori în formă de scară, trimițându-ne cu gândul la scara sufletului.

Semnificațiile acestor simboluri sunt extreme de complexe și trimit la fondul precreștin, la constantele acestui fond, mărturii gasindu-se din abundență în acel polivalent sincretism care este religiozitatea populară. Confecționarea lor din aluat are pe lângă simbolul formelor menționate, și un simbol al materiei, pâinea fiind obținută din rodul grâului care, în concepția tradițională semnifică învierea. Această funcție materializată în variatele aspecte întâlnite în credințele populare funerare de revigorare a sufletului, de regenerare, de renaștere sau reînviere s-a extins și la colacii folosiți atât la înormântare cât și în toate riturile postfunerare.

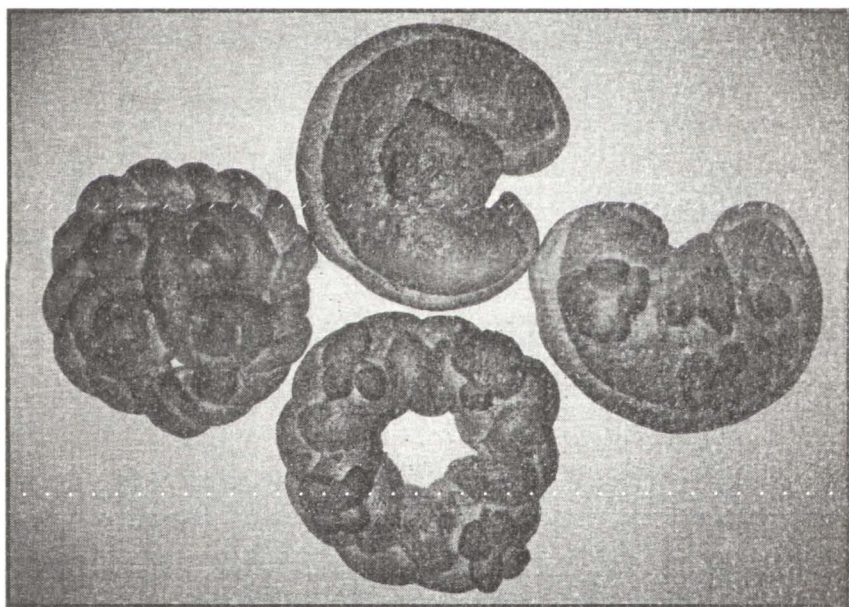
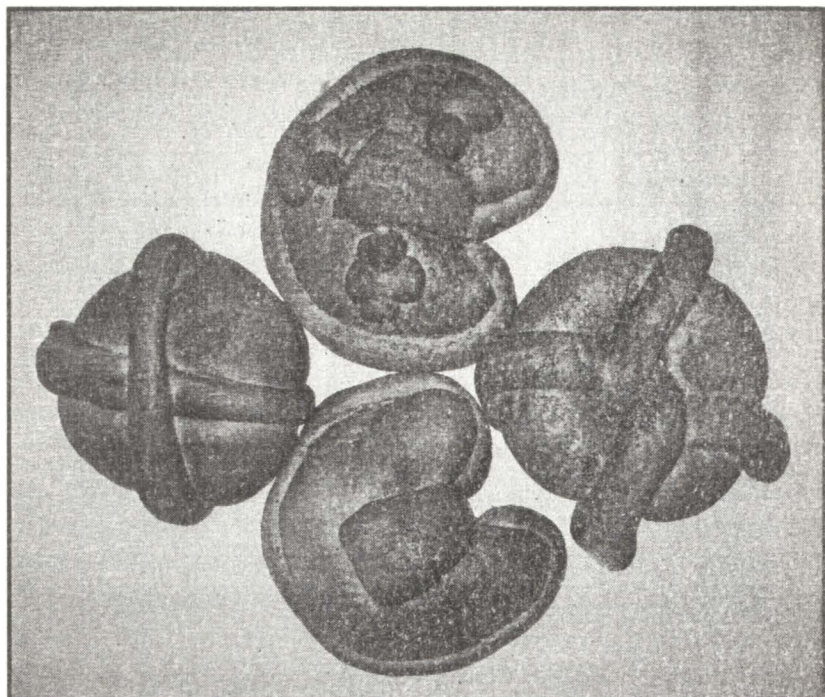
După învățăturile tradiției, drumul spre nemurire îl poate afla oricine, cu o condiție: să cunoască magia pâinii și limba sfântă a simbolurilor pe care le poartă.

Referințe bibliografice

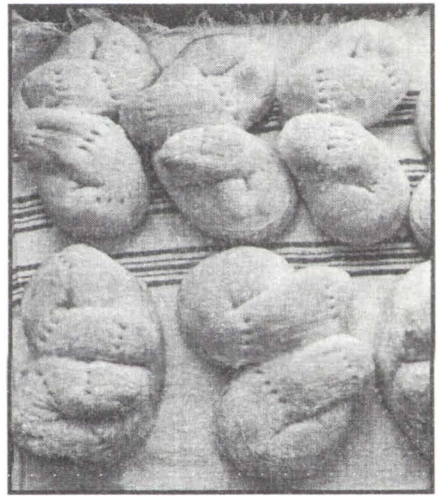
- BONCOMPAGNI Solas, 2004: *Lumea simbolurilor*, trad. rom., București: Humanitas.
- BĂRILOIU Constantin, 1936: *Ale mortului. Din Gorj*, București.
- CARAMAN Petru, 1995: *Studii de folclor*, vol. III, București: Edit. Minerva.
- CHEVALIER Jean, Gheerbrant, 1994: *Dicționar de simboluri*, trad. rom., vol. I, București: Edit. Artemis.
- DUMISTRĂCEL Stelian, 2001: *Până-n pânzele albe. Expresii românești*, Iași: Institutul European.
- ELIADE Mircea, 1997: *Șamanismul și tehnicile arhaice ale extazului*, trad. rom., București: Humanitas.
- EVDOCHIMOV P., 1992: *Arta icoanei. O teologie a frumuseții*, trad. rom., București: Edit. Meridiane.
- EVSEEV Ivan, 1998: *Dicționar de magie, demonologie și mitologie românească*, Timișoara: Edit. Amarcord.
- FRAZER James George, 1980: *Creanga de aur*, trad. rom., București: Edit. Minerva.
- GHINOIU Ion, 1999: *Lumea de aici, lumea de dincolo: ipoteze românești ale nemuririi*, București: Edit. Fundației Culturale Române.
- GOROVEI Artur, CIAUȘANU Gheorghe F., 2000: *Credinți și superstiții ale poporului român*, București: Humanitas.
- LEVI-STRAUSS Claude, 1995: *Crud și gătit*, trad. rom., București: Edit. Babel.
- PAVELESCU Gheorghe, 1942: „Pasărea suflet. Contribuții pentru cunoașterea cultului morții la românii din Transilvania”, *Anuarul Arhivei de Folclor*, VI, București, p. 35-41.
- TOHĂNEANU Gheorghe, BULZA T., 1976: *O seamă de cuvinte românești*, Timișoara: Edit. Facla.
- VĂDUVA Ofelia, 1996: *Pași spre sacru. Din etnologia alimentației românești*, București: Edit. enciclopedică.
- VULCĂNESCU Romulus, 1985: *Mitologie română*, București: Edit. Academiei Republicii Socialiste România.
- ZANNE Iuliu, 1895-1912: *Proverbele românilor*, vol. I-X, București: Edit. Librăriei Socec.

Masă cu ofrande funerare

Colaci „ai mortului”

Primii colaci copti în cuptor în ziua înmormântării, care se stropesc cu vin îndulcit și se împart copiilor. În diferite localități din județul Olt se numesc bolindeși sau „prepeșnic”, în județul Dolj se numesc „colacii din gura țestului”.

Pistornice din patrimoniul Muzeului Județean Olt.